

УДК 37.01:162.2(091)

ЛІМОНЧЕНКО Віра, д. філос. н., професор Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка

ОСВІТА У СВІТЛІ ФІЛОСОФІЇ АРИСТОТЕЛЯ

Актуальність звернення до Аристотеля обумовлена тим, що він вбачається мислителем, що висловив парадигму західної думки. Висловлюється припущення, що увага філософа до початків і є вказівка на необхідність плекання споглядальних

© Лімонченко В., 2017

22

ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2017. № 2

засад знання. З цього випливає висновок про згубність ранньої утилітарної спеціалізації, до чого схильна сучасна система освіти.

Ключові слова: силлогізм, міркування, споглядання, європейське мислення, освіта.

Лимонченко В. Образование в свете философии Аристотеля. Актуальность обращения к Аристотелю обусловлена тем, что он видится мыслителем, выразившим парадигму западной мысли. Высказывается предположение, что внимание философа к началам и есть указание на необходимость взращивания созерцательных оснований знания. Из этого следует вывод о губительности ранней утилитарной специализации, к чему склонна современная система образования.

Ключевые слова: силлогизм, рассуждение, созерцание, европейское мышление, образование.

Постановка проблеми. Найбільш стійкою і академічною стала така характеристика філософії Аристотеля: завдяки Аристотелеві європейська філософія у рамках платонівської школи набуває ту дисциплінарну розчленованість, методичну розробленість і повноту, які забезпечили у подальшому її стійке шкільне функціонування [1, с. 120]. У цьому формулюванні вказані два моменти, які визначили сутнісну й історичну живучість філософії Аристотеля й особливе значення її для освіти: по-перше, дисциплінарна розчленованість і методична розробленість думки Аристотеля, по-друге, атрибуція європейської філософії як думки дисциплінарно розчленованої і методично розробленої. У такий спосіб установка на форми західноєвропейського філософствування передбачає звернення до Аристотеля. Показовими в цьому плані є дві статті – С. Аверінцева і О. Хомякова: обидва звертаються до Аристотеля, коли увага до Західної Європи на їх батьківщині стає домінуючим фактором розумового життя, тобто для них відправною точкою роздумів стає сучасна їм духовна ситуація [2; 3]. Обидва відзначають відсутність установки на розуміння, коли європейський тип організації життя стає лише предметом захоплення або лайки. Разюча аналогічність з сучасною ситуацією в українській освіті, в якій форми, в яких здійснюється освіта, прийняті за саму освіту, і самовдоволене невігластво уявляє собі, що воно прийняло освіченість [3, с. 182].

Актуальність звернення до Аристотеля обумовлена тим, що він вбачається мыслителем, що висловив парадигму західної думки, що особливо значимо для системи освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних дослідників проблем освіти та класичних форм думки слід виділити праці І. Буцяк, В. Возняка, О. Гомілко, Г. Лобастова, В. Петрушенко, Н. Скотної та Т. Суходуб [4–10].

Для осмислення зазначеної теми дослідження залучені джерела як історико-філософського характеру, авторами яких є В. Віндельбанд, Дж. Реалі, Д. Антіссери, С. Трубецької, Ю. Шічалін, так і праці, в яких

звернення до Аристотеля має філософський характер – С. Аверінцев, Ж. Бофре, Д. Бредшоу, С. Свежавські, М. Гайдеггер, О. Хомяков.

Мета статті – виявити значимість класичних форм думки для осмислення сучасної ситуації в освіті.

Матеріали та методи. Дослідження проведено із застосуванням методів теоретичного узагальнення, порівняльного аналізу, аналізу та синтезу, що дало змогу виявити значимість класичних форм думки для осмислення сучасної ситуації в освіті.

Результати дослідження. Що ж у філософії Аристотеля стало визначальним для західної думки і є значущим для освітньої системи? С. Аверінцев, підкреслюючи внесок Платона і Аристотеля у формалізацію думки, згадує те, як називали Аристотеля представники схоластики – "*praecursor Christi in naturalibus*" – "Предтеча Христовий в тому, що стосується речей природних". Христос явився як "Учитель Одкровення, Благодаті", тобто надприродного. Проте до нього хтось досяг досконалості "як учитель Природного" [2, с. 324]. І далі він говорить про природне як серединну область між надприродним і протиприродним, що підлягає договірному регулюванню, чим і обумовлена значимість юридично-правової упорядкованості.

Однак, якщо підійти до природного з простору не соціальної етики, а методолого-гносеологічного, то доречним буде зауваження О. Хомякова: можна було б запитати у них, хто був більше учнем Аристотеля: той, хто клявся його іменем, або той, хто повстав проти незрозумілого і мертвого авторитету? Проте, якби воскрес старий Стагірит, він охочіше б зійшовся з Беконом і швидше б впізнав у ньому плоди своєї власної діяльності, ніж у старих папуг аристотелівського аналізу. Якщо вже Аристотель – учитель природного, то установка на адекватне пізнання природи і є слідування за ним. Хомяков говорить про Аристотеля, що він постає проти розумового рабства і розумового сну [3, с. 183]. Саме ці принципи покладено в основу науки, яка сформувала вигляд новоєвропейської цивілізації. Доказово-демонстративне міркування – обов'язковий елемент наукової думки. Але чи вичерпує доказово-демонстративне міркування всю повноту пізнавальної і в силу цього освітньої діяльності?

В історії людської думки метод логічного міркування був практично ототожнений з філософським роздумом: через непорозуміння і внаслідок зловживань при шкільному викладі в пізніший час аристотелівська аналітика отримала вид абстрактно-формальної логіки [11]. В. Віндельбанд показує, що неприпустимо зводити аналітику Аристотеля до схематичної силогістики: доказ і висновок, будучи формою готової науки, у підсумку припускають існування посилок, які самі вже не можуть бути висновками із більш загальних положень, а суть безпосередньо достовірною (*ἀμεσα*). Вони (*ἀρχαι ἀποδείξεως*) – у чомусь аксіоми, яким підкоряється будь-яке знання і між якими

Аристотель особливо підкреслює закон суперечності та закон виключеного третього, у чомусь особливі положення, що зустрічаються в окремих галузях науки і осмислюються тільки при ближчому знайомстві з самим предметом. Таким чином, вищі принципи теорії не потребують доведення; тільки має бути підтверджено їх значення для всіх подробиць [11]. Твердження, що науковий доказ ґрунтується на висновку, але сам умовивід передбачає вищі загальні посилки, які не можуть бути доведені, отже, необхідне безпосереднє бачення загальних засад, вводить істотні корективи до розуміння Аристотеля як "батька логіки" [12, с. 61–62; 13, с. 164].

Свою "Фізику" Аристотель починає з міркування, що знання є з'ясуванням перших причин, перших початків і вихідних елементів і, отже, в науці про природу треба спробувати визначити передусім те, що стоюється початків. Визначення початків надзвичайно ускладнено, адже початки не виводяться ні одне з одного, ні з будь-чого іншого [14, с. 61–71], але саме вони покладені в основу міркування: висновки Мелісса і Парменіда логічно неспроможні, оскільки вони приймають помилкові передумови. Якщо уважно читати "Фізику", то можна побачити, що те, що належить до початків, вводиться в міркування Аристотелем словами "ясно", "очевидно", "покажемо", "усвідомимо". Саме з цього смислового моменту починає свої лекції з Аристотеля М. Гайдеггер, коли він все зусилля спрямовує до того, щоб відкрити реальну дійсність і вводить для цього поняття "документальне життя". Завдання, яке він ставить перед слухачами, у чомусь прямо протилежне тому, яке ставлять Аверінцев і Хомяков – щоб зрозуміти Аристотеля, треба передусім зрозуміти самого себе; або, принаймні, зрозуміти, що саме ми хочемо зрозуміти в Аристотеля і завдяки Аристотелю. Той же, хто хоче зрозуміти самого себе, повинен прояснити для себе ситуацію, в якій знаходиться [15, с. 163], оскільки: ситуація тлумачення як така, що є розуміючим освоєнням минулого (*Vergangenen*), завжди є живим сьогоденням [16, с. 46]. Р. Сафранскі зазначає, що йдеться про "ситуацію у сфері освіти" [15, с. 163], саме цим переймаються і Хомяков, і Аверінцев.

Ж. Бофре, зіставляючи розумові зусилля Платона й Аристотеля, зазначає, що в Аристотеля "вот эта лошадь отодвигает лошадность" (рос.) [17, с. 180]. М. Гайдеггер починає з тлумачення шостої книги "Нікомахової етики", особливу увагу приділяючи "можливостям здійснення справжнього збереження буття": Σοφία (власне розуміння, що вдивляється) і φρόνησις (дбайливе, оглядове бачення (*fürsorgende*)) інтерпретуються як справжні способи виконання νοῦς – чистого взяття до відома. У них стає доступним і приходять до освоєння і збереження суще, відповідне їх характеру взяття до відома. Проте це означає таке: за допомогою інтерпретації цих феноменів надається можливість визначити і демаркувати суще [16, с. 112]. Якщо спробувати звернути

увагу на те, що вводить у поле уваги М. Гайдеггер і не триматися за слова-поняття (тобто не дивитися на вказівний палець, а побачити те, до чого він спрямований), то виразно висвічується завдання безпосереднього розсуду того, що саме себе показує – центральною стає установка розуміння, що бачить, чистого взяття до відома [16, с. 114]. Це те, що підкреслює у Аристотеля Ж. Бофре – не "лошадність", але "вот эта лошадь" (рос.). Те, що Аристотель називає першою сутністю: сутність, звана так у самому основному, первинному і безумовному сенсі, – це та, яка не говорить ні про який підмет і не перебуває ні в якому підметі, як, наприклад, окрема людина або окремих кінь. А другими сутностями називаються ті, до яких як до видів належать і сутності, звані так у первинному сенсі, – і ці види, і їх роди [18, с. 55–56]. Первинним (принциповим) актом пізнання стає спосіб даності першої сутності, "ось цього". У "Фізиці" про це сказано так: початок не повинний бути тим, що висловлюється про будь-який підмет, інакше буде основа основ, бо підмет є початок і, мабуть, він первинніший за присудок [14, с. 73].

В. Віндельбанд називає надзвичайно важким, але найважливішим положенням аристотелевської теорії пізнання саме безпосередню достовірність: вихідні принципи логічно недоказові, але це не означає, що вони психологічно природжені або придбані у колишньому житті, – вони радше купуються досвідом, який, в свою чергу, їх не доводить, а тільки виявляє [11]. У світовій культурі не раз зустрічаємося з наріканнями на те, що найважче – це бачити те, що перед очима, що віч-на-віч обличчя не побачити і найважче – вчити баченню. Звідси та дилема, яка введена назвою статті – вишколювати здатність робити висновки можливо, оскільки є структурний взаємозв'язок висловлювань, але яким досвідом вирощується вміння вступати у взаємини з першим?

С. Свежавскі, що здійснив спробу нового прочитання св. Фоми, звертається до розрізнення трьох оперативних дій розуму і стверджує, що європейська культура думки виросла на культивуванні здатності виводити наслідки згідно з різними правилами логіки, і це є зневагою першими двома діями – минаючи споглядання і судження, в освіті акцентується увага на міркуванні. Він говорить про те, що сучасна педагогіка схильна до виховання людей тільки в дусі третьої здатності розумового пізнання – міркування. Однак найбільш важливі духовні перетворення відбуваються в дитині, коли їй 4–5 років, тобто в тому віці, коли вона задає філософські, найбільш важкі для батьків питання. У цей вирішальний період у ній панує споглядальна, а не міркувальна, засада [19]. Мабуть, увага Аристотеля до початків і є вказівка на необхідність плекання споглядальних засад знання. У вихованні людини він відзначає три фактори – природу, звички і розум. Попри всю важливість природних даних, первинно значима саме звичка,

оскільки звички змінюють дане від природи і людина, на відміну від усіх інших живих істот, змінює спосіб життя, даний від природи, діючи за звичками і підкоряючись голосу розуму [20, с. 614–615]. Можна припустити, що саме звичками вирощується споглядальне підґрунтя людини, і оскільки людина схильна діяти за своїми першими враженнями, то слід обережати молодь від дотику з усім поганим, особливо з тим, у чому є щось нище або розпалює ненависть. Розумно відстороняти від вух і очей дітей все те, що не відповідає гідності вільнонародженої людини. Неможливо знайти у Аристотеля слова, що людину, яка вимагає навести доводи, що обґрунтовують зобов'язання доглядати старих батьків, потрібно бити палицею, а не вишукувати для цього пояснення, але мова про бичування і безчестя тих, хто здійснює погані вчинки, пов'язана саме з цим [20, с. 625–627].

До програми виховання, яку викладає Аристотель у своїй "Політиці", філософ підходить як елін, мислитель полісний, тобто в світлі інтересів держави. Його слова про завдання виховання діагностують і нашу сучасну педагогічну ситуацію: обговорення виховання є безладним і залишається абсолютно нез'ясованим, чи потрібно тренувати те, що придатне в практичному житті, чи те, що спрямоване до чесноти, чи, нарешті, те, що належить до відстороненого знання. Весь зміст виховання визначається метою, і при всій увазі до діяльних умінь, центральним стає те, що гідно вільнонародженої людини і саме по собі є прекрасним. І далі: шукати всюди лише однієї користі всього менш личить людям високих душевних якостей і вільнонародженим [20, с. 629–632]. З цього випливає висновок про згубність ранньої утилітарної спеціалізації, до чого схильна сучасна нам система освіти, яку Ж. Бофре називає утилітарним дресируванням того, що відповідає вивченню "ринків збуту" [21, с. 118].

Висновки. Сучасні прагматики будуть послідовно практичними саме тоді, коли доведуть установку на виживання найбільш пристосованого (компетентно-спеціалізованого) до збереження життя як такого. У цьому плані цікавим є звернення до ідей Джуліана Гакслі, біолога-еволюціоніста, який помітив, що органічна еволюція зводиться головним чином до розвитку спеціалізацій. Спеціалізація – це підвищення ефективності пристосування до певного способу життя. Така еволюція часто закінчується тупиком і вимиранням групи [22]. Джуліан Гакслі вбачає особливість людської еволюції у вживанні мови і понятійному мисленні, які створюють умови для відкритості новим можливостям. Співзвучними є завдання, які виявляють Аристотель, Дж. Гакслі і Гайдеггер – завдання збереження людини залежить від наступного – пробудити в нас смисл марного [21, с. 119], чим з часів свого виникнення і займається філософія, яка у своєму нередукованому повному складі є школою споглядання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *История философии: Запад – Россия – Восток*. Кн. 4: Философия XX в. М. : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1999. 448 с.
2. *Аверинцев С. С.* Христианский аристотелизм как внутренняя форма западной традиции и проблемы современной России. Риторика и истоки европейской культурной традиции. М., 1996. С. 319–329.
3. *Хомяков А. С.* Письмо о философии к Ю. Ф. Самарину. Полн. соб. соч. Т. 1. URL : <http://www.odinblago.ru/filosofiya/homakov/tom1/10>.
4. *Буцяк І.* Універсалія "другодомінантність" як регулятивна ідея нового педагогічного мислення. Наук. вісн. Чернівець. ун-ту. Філософія. 2013. Вип. 665–666. С. 280–284.
5. *Возняк В. С.* Співвідношення розсудку і розуму як філософсько-педагогічна проблема : монографія. Дрогобич : Ред.-вид. від. Дрогобиць. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. 2008. 357 с.
6. *Гомілко О.* Повернення Аристотеля: світовий філософський конгрес "Філософія Аристотеля". Філософія освіти. 2016. № 2 (19). С. 245–256.
7. *Лобастов Г. В.* Диалектика разумной формы и феноменология безумия. М. : Рус. панорама, 2012. 560 с.
8. *Петрушенко В. Л.* Філософія знання: онтологія, епістемологія, аксіологія : монографія ; Нац. ун-т "Львів. Політехніка". Львів : Ахілл, 2005. 320 с.
9. *Скотна Н. В., Ашиток Н. І.* Вища освіта в епоху глобалізації. Вісн. Нац. авіаційного ун-ту. 2013. № 2. С. 88–91. Серія : Філософія. Культурологія.
10. *Суходуб Т. Д.* Європейський вектор вітчизняної освіти: проблеми та перспективи. Філософія освіти. Наук. часопис. 2006. № 3 (5). С. 7–21.
11. *Виндельбанд В.* История древней философии ; пер. с нем. под ред. А. И. Введенский. Киев : Тандем, 1995. 368 с. URL : <http://platoakademeia.ru/index.php/ru/e-library/researches/old/itemlist/category/106-vindelband-1995>.
12. *Трубецкой С. Н.* История древней философии. Ч. 2. М. : Типо-литография т-ва И. П. Кушнарев, 1908. 136 с.
13. *Реале Дж., Антисери Д.* Западная философия от истоков до наших дней. I. Античность ; пер. с итал. С. А. Мальцева. СПб. : Петрополис, 1994. 336 с.
14. *Аристотель.* Физика ; пер. с древнегреч. В. П. Карпов. Сочинения : в 4-х т. Т. 3. М. : Мысль, 1976. С. 59–263. (Философское наследие).
15. *Сафрански Р.* Хайдеггер: германский мастер и его время ; пер. с нем. Т. А. Баскакова при участии В. А. Брун-Цехового. М. : Молодая гвардия, 2005. 614 с.
16. *Хайдеггер М.* Феноменологические интерпретации Аристотеля (Экспозиция герменевтической ситуации) ; пер. с нем., предисл., науч. ред., сост. Н. А. Артеменко. СПб. : Гуманитар. акад., 2012. 224 с.
17. *Бюффе Ж.* Заметки о Платоне и Аристотеле ; пер. с фр. В. Ю. Быстров. Диалог с Хайдеггером : в 4-х кн. Кн. 1. Греческая философия. СПб. : Владимир Даль, 2007. С. 150–201.
18. *Аристотель.* Категории ; пер. с древнегреч. А. В. Кубицкий. Сочинения : в 4-х т. Т. 1. М. : Мысль, 1976. С. 51–90. (Философское наследие).
19. *Свежавски С.* Святой Фома, прочитанный заново. Символ. 1995. № 33. URL : [file://localhost/C:/Temp/Rar\\$EX00.359/swezsh01/index.htm](file://localhost/C:/Temp/Rar$EX00.359/swezsh01/index.htm).
20. *Аристотель.* Политика ; пер. с древнегреч. С. А. Жебелев. Сочинения : в 4-х т. Т. 4. М. : Мысль, 1976. С. 375–644. (Философское наследие).

21. Бюфре Ж. О классическом образовании ; пер. с фр. В. Ю. Быстров. Диалог с Хайдеггером : в 4-х кн. Кн. 4. Путь Хайдеггера. СПб. : Владимир Даль, 2009. С. 97–120.
22. Хюбшер А. Хаксли Джулиан ; пер. с нем. И. Л. Сац. Мыслители нашего времени (62 портрета). М. : Центр творч. развития МГП ВОС, 1994. 312 с. URL : <http://vikent.ru/author/1657>.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2017.

Limonchenko V. Education in the light of the philosophy of Aristotle.

Background. The relevance of reference to Aristotle is predetermined by the fact that he appears to be a thinker who expressed the paradigm of the Western thought.

The **aim** of the article is to identify the significance of classical forms of thought to understand the current situation in education.

Materials and methods. The study was conducted using the methods of theoretical generalization, benchmarking, analysis and synthesis, which helped to identify the significance of classical forms of thought to understand the current situation in education.

Results. Aristotle begins his "Physics" with the statement that knowledge is clarifying the first reasons, the first principles and output elements and thus in the science of nature we must first try to determine beginnings. Determining the beginnings is extremely difficult, because they do not origin from anything or one another, but they are the basis of considerations. According to the opinion of M. Heidegger, shared by the author, to understand Aristotle we must first understand ourselves; or at least understand what we want to understand due to Aristotle and in his works. He who wishes to understand himself, should clarify the situation for himself, which he is in. This applies to education as well. It is suggested that Aristotle's attention to beginngs is an indication of the need to foster contemplative bases of knowledge.

Conclusion. This leads to conclusion of the destructiveness of the early utilitarian specialization, that is a trend of the modern education system.

Keywords: syllogism, meditation, contemplation, European thought, education.

REFERENCES

1. Istorija filosofii: Zapad – Rossija – Vostok. Kn. 4: Filosofija XX v. M. : Greko-latinskij kabinet Ju. A. Shichalina, 1999. 448 s.
2. Averincev S. S. Hristianskij aristotelizm kak vnutrennjaja forma zapadnoj tradicii i problemy sovremennoj Rossii. Ritorika i istoki evropejskoj kul'turnoj tradicii. M., 1996. S. 319–329.
3. Homjakov A. S. Pis'mo o filosofii k Ju. F. Samarinu. Poln. sob. soch. T. 1. URL : <http://www.odinblago.ru/filosofiya/homakov/tom1/10>.
4. Bucjak I. Universalija "drugodominantnist" jak reguljatyvna ideja novogo pedagogichnogo myslennja. Nauk. visn. Chernivec'. un-tu. Filosofija. 2013. Vyp. 665–666. S. 280–284.
5. Voznjak V. S. Spivvidnoshennja rozsudku i rozumu jak filosofsko-pedagogichna problema : monografija. Drogobych : Red.-vyd. vid. Drogobyc'. derzh. ped. un-tu im. I. Franka. 2008. 357 s.
6. Gomilko O. Povernennja Arystotelja: svitovyj filosofsk'kyj kongres "Filosofija Arystotelja". Filosofija osvity. 2016. № 2 (19). S. 245–256.
7. Lobastov G. V. Dialektika razumnoj formy i fenomenologija bezumija. M. : Rus. panorama, 2012. 560 s.
8. Petrushenko V. L. Filosofija znannja: ontologija, epistemologija, aksiologija : monografija ; Nac. un-t "L'viv. Politehnika". L'viv : Ahill, 2005. 320 c.
9. Skotna N. V., Ashytok N. I. Vyshha osvita v epohu globalizacii'. Visn. Nac. aviacijnogo un-tu. 2013. № 2. S. 88–91. Serija : Filosofija. Kul'turologija.

10. *Suhodub T. D.* Jevropejs'kyj vektor vitchyznjanoi' osvity: problemy ta perspektyvy. Filosofija osvity. Nauk. chasopys. 2006. № 3 (5). S. 7–21.
11. *Vindel'band V.* Istorija drevnej filosofii ; per. s nem. pod red. A. I. Vvedenskij. Kiev : Tandem, 1995. 368 s. URL : <http://platoakademeia.ru/index.php/ru/e-library/researches/old/itemlist/category/106-vindelband-1995>.
12. *Trubeckoj S. N.* Istorija drevnej filosofii. Ch. 2. M. : Tipo-litografija t-va I. P. Kushnarev, 1908. 136 s.
13. *Reale Dzh., Antiseri D.* Zapadnaja filosofija ot istokov do nashih dnei. I. Antichnost' ; per. s ital. S. A. Mal'ceva. SPb. : Petropolis, 1994. 336 s.
14. *Aristotel'.* Fizika ; per. s drevnegrech. V. P. Karpov. Sochinenija : v 4-h t. T. 3. M. : Mysl', 1976. S. 59–263. (Filosofskoe nasledie).
15. *Safranski R.* Hajdegger: germanskij master i ego vremja ; per. s nem. T. A. Baskakova pri uchastii V. A. Brun-Cehovogo. M. : Molodaja gvardija, 2005. 614 s.
16. *Hajdegger M.* Fenomenologicheskie interpretacii Aristotelja (Jekspozicija germe-nevticheskoj situacii) ; per. s nem., predisl., nauch. red., sost. N. A. Artemenko. SPb. : Gumanitar. akad., 2012. 224 s.
17. *Bofre Zh.* Zametki o Platone i Aristotele ; per. s fr. V. Ju. Bystrov. Dialog s Hajdeggerom : v 4-h kn. Kn. 1. Grecheskaja filosofija. SPb. : Vladimir Dal', 2007. S. 150–201.
18. *Aristotel'.* Kategorii ; per. s drevnegrech. A. V. Kubickij. Sochinenija : v 4-h t. T. 1. M. : Mysl', 1976. S. 51–90. (Filosofskoe nasledie).
19. *Svezhavski S.* Svjatoj Foma, pročitannyj zanovo. Simvol. 1995. № 33. URL : [file://localhost/C:/Temp/Rar\\$EX00.359/swezh01/index.htm](file://localhost/C:/Temp/Rar$EX00.359/swezh01/index.htm).
20. *Aristotel'.* Politika ; per. s drevnegrech. S. A. Zhebelev. Sochinenija : v 4-h t. T. 4. M. : Mysl', 1976. S. 375–644. (Filosofskoe nasledie).
21. *Bofre Zh.* O klassicheskom obrazovanii ; per. s fr. V. Ju. Bystrov. Dialog s Hajdeggerom : v 4-h kn. Kn. 4. Put' Hajdeggera. SPb. : Vladimir Dal', 2009. S. 97–120.
22. *Hjubsher A.* Haksli Dzhulian ; per. s nem. I. L. Sac. Mysliteli nashego vremeni (62 portreta). M. : Centr tvorch. razvitija MGP VOS, 1994. 312 s. URL : <http://vikent.ru/author/1657>.